QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.064

IJTIMOIY-PEDAGOGIK FAOLIYAT JARAYONIDA BOLALARNING MOSLASHUV KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Baymatova Anorxol Gulmurodovna
Oriyental universiteti
Uzluksiz ta’lim pedagogikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy-pedagogik faoliyat jarayonida bolalarning yangi ta’lim va ijtimoiy muhitga moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari, amaliy shart-sharoitlari va baholash mezonlari tahlil qilinadi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, madaniy-tarixiy yondashuv, o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi, ijtimoiy-emotsional ta’lim modeli hamda xalqaro metatahlillar natijalarini qiyosiy o‘rganishga asoslangan. Bolaning moslashuvi faqat qoidalarga bo‘ysunish emas, balki o‘zaro munosabatga kirishish, hissiyotni boshqarish, yordam so‘rash, mustaqil qaror qabul qilish va jamoaga daxldorlikni his etish jarayoni sifatida talqin etiladi. Muallif tomonidan nazariy manbalar sintezi asosida bosqichli ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli, kuzatish mezonlari va amaliy tavsiyalar tizimlashtiriladi. Keltirilgan raqamlar mavjud nashrlardagi tadqiqotlarga tegishli bo‘lib, alohida yangi pedagogik tajriba natijasi emas.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy pedagogika, bola, ijtimoiy moslashuv, adaptiv ko‘nikma, emotsional barqarorlik, inklyuziv muhit, hamkorlik, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy-emotsional ta’lim.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основания, педагогические условия и критерии оценки формирования адаптационных навыков детей в новой образовательной и социальной среде. Исследование носит теоретико-аналитический характер и опирается на сопоставление культурно-исторического подхода, теории самодетерминации, модели социально-эмоционального обучения и опубликованных метаанализов. Предлагается поэтапная модель поддержки ребёнка, включающая диагностику потребностей, организацию безопасного взаимодействия, практику социальных навыков и обратную связь. Приведённые количественные данные заимствованы из опубликованных исследований; собственный педагогический эксперимент не проводился.

Ключевые слова: социальная педагогика, ребёнок, социальная адаптация, адаптационные навыки, эмоциональная саморегуляция, инклюзия, поддержка, социально-эмоциональное обучение.

Abstract. This article examines theoretical foundations, educational conditions and observable criteria for developing children’s adaptation skills in new learning and social environments. The study is a conceptual review drawing on sociocultural theory, self-determination theory, the social and emotional learning framework, and published meta-analyses. Adaptation is understood not merely as compliance with rules, but as a child’s growing ability to communicate, regulate emotions, seek help, make decisions and develop a sense of belonging. The article proposes a staged model of social-pedagogical support and practical indicators for formative observation. Reported numerical findings come exclusively from previously published research; no original intervention trial or participant sample is claimed.

Keywords: social pedagogy, children, social adaptation, adaptive skills, emotional regulation, inclusion, educational support, social and emotional learning.

KIRISH. Bolaning yangi jamoaga kirib borishi har doim bir xil kechmaydi. Ayrim bolalar notanish muhitda tez munosabat o‘rnatadi, boshqalari esa dastlab kuzatuvchi bo‘lib qoladi. Bundan tashvishlanishning o‘zi kifoya emas: pedagog avvalo bolaning o‘zini xavfsiz his qilishi, uning ovozi eshitilishi va o‘zaro munosabatlarda munosib o‘rin topishi uchun sharoit yaratishi kerak. Shu jihatdan ijtimoiy moslashuvni intizom, davomat yoki tashqi faollik bilan o‘lchash yetarli emas.

Moslashuv ko‘nikmalari maktabgacha ta’lim tashkilotidan maktabga o‘tish, sinf yoki yashash joyini almashtirish, yangi til muhitiga kirish va tengdoshlar guruhidagi munosabatlarni qayta qurish vaqtida alohida ahamiyat kasb etadi. Bolaning oilaviy tajribasi, temperamenti, muloqoti va avvalgi munosabatlari turlicha bo‘lgani uchun yagona tezlik yoki bitta universal me’yor talab etish metodik jihatdan to‘g‘ri emas.

Inklyuziv ta’lim bo‘yicha YUNESKOning 2020 yilgi hisobotida ta’lim muhiti o‘quvchilar xilma-xilligiga moslashishi kerakligi ta’kidlanadi [7, 1]. O‘zbekistonda 2024 yil 14 noyabrda qabul qilingan O‘RQ–996-son Qonunda ham bolaning asosiy ehtiyojlari qatorida xavfsizlik, ta’lim, ijtimoiy aloqalar va hayotiy ko‘nikmalar tilga olinadi [9, 3]. Demak, ijtimoiy-pedagogik ishda moslashuv bolani mavjud tartibga majburan moslashtirish emas, muhit va bola imkoniyatlarini bir-biriga yaqinlashtirishni ham anglatadi.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar. L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvida rivojlanish ijtimoiy hamkorlik bilan chambarchas bog‘lanadi. Uning «yaqin rivojlanish zonasi» haqidagi qarashi katta yoshli shaxs yoki tajribaliroq tengdosh yordamida bajarilgan harakat keyinchalik bolaning mustaqil faoliyatiga aylanishi mumkinligini tushuntiradi [1, 86]. Moslashuvni o‘rgatishda ham shu mantiq muhim: dastlab pedagog

namunani ko‘rsatadi, keyin bola birgalikda amal qiladi, nihoyat, o‘xshash vaziyatda mustaqil yechim topadi.

E.Desi va R.Rayanning o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi insonda avtonomiya, kompetentlik va boshqalar bilan bog‘liqlikka oid asosiy psixologik ehtiyojlar borligini ta’kidlaydi [2, 227]. Boladan faqat ko‘rsatmalarni bajarish talab qilinsa, tashqi ko‘rinishda tartib bo‘lishi mumkin, ammo ichki qabul qilish yuzaga kelmasligi ehtimol. Aksincha, yoshiga mos tanlov imkoniyati, bajara oladigan vazifa va ishonchli katta inson bilan aloqa unda ishtirok etish istagini qo‘llab-quvvatlaydi.

A.Mastenning bolalar chidamliligi haqidagi tahlili ijobiy rivojlanish ko‘p hollarda g‘ayrioddiy qobiliyatlardan emas, balki oddiy, biroq barqaror qo‘llab-quvvatlovchi tizimlardan oziqlanishini ko‘rsatadi [3, 227]. Bu fikr pedagogik amaliyot uchun juda muhim: bolaning har bir qiyinchiligini individual kamchilikka aylantirmasdan, uning atrofidagi munosabatlar, muntazam tartib va ishonchli yordam manbalarini ham baholash zarur.

CASEL tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-emotsional ta’lim yondashuvi besh o‘zaro bog‘liq kompetentsiyani ajratadi: o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ijtimoiy anglash, munosabat o‘rnatish va mas’uliyatli qaror qabul qilish [6, 1]. Ushbu yo‘nalishlar moslashuv ko‘nikmalarini faqat muloqot bilan cheklamaslikka imkon beradi. Masalan, bola o‘z xafaligini ayta bilishi mumkin, biroq boshqa inson nuqtai nazarini tushunish yoki kelishmovchilikni hal etish uchun qo‘shimcha amaliy tajribaga muhtoj bo‘ladi. Shu asosda moslashuvni uch darajada ko‘rish mumkin: shaxsiy darajada hissiyot va ehtiyojni tanish; shaxslararo darajada hamkorlik va kelishuvga erishish; muhit darajasida esa qoidalarni tushunish, yordam resurslaridan foydalanish va jamoaga mansublikni his qilish. Darajalar bir-birini to‘ldiradi. Bolaning gapga kirishuvchanligi uning o‘zini albatta xavfsiz his qilayotganini isbotlamaydi; sokinligi esa moslashmaganligini avtomatik bildirmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ish nazariy-tahliliy tadqiqot sifatida tashkil etildi. Ma’lumot manbalari sifatida rivojlanish psixologiyasi va ijtimoiy-emotsional ta’limga oid ilmiy ishlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, shuningdek O‘zbekistonda bola manfaatlariga daxldor normativ hujjat mazmuni tanlab olindi. Manbalar mavzug‘a bevosita aloqadorligi, ilmiy nashr yoki rasmiy tashkilotga mansubligi va bibliografik ma’lumotlarini tekshirish imkoniyatiga ko‘ra saralandi.

Tahlilda tushunchalarni qiyoslash, mazmuniy kategoriyalarga ajratish va nazariy sintez usullaridan foydalanildi. Avvalo «moslashuv», «ijtimoiy-emotsional kompetentsiya» va «pedagogik qo‘llab-quvvatlash» tushunchalari o‘rtasidagi umumiy va farqli jihatlar belgilandi. Keyin nashr etilgan metatahlillar natijalari tadqiqot hajmi, qamrovi va asosiy xulosalari bo‘yicha taqqoslandi. Olingan umumlashmalar pedagogik jarayon uchun kuzatilishi mumkin bo‘lgan ko‘rsatkichlarga aylantirildi.

Natijalar va muhokama. Manbalar tahlili moslashuv ko‘nikmalarini o‘rgatish epizodik tarbiyaviy suhbatdan ko‘ra hayotiy vaziyatlarda muntazam mashq qilishga tayanganda

mazmunliroq bo‘lishini ko‘rsatadi. Bolaning yangi guruhdagi dastlabki kunlarini o‘zaro tanishuv, tartibni tushuntirish va qo‘llab-quvvatlovchi munosabatlar bilan boshlash o‘rinli. Keyinchalik juftlikdagi vazifalar, rolli o‘yinlar, kichik kelishmovchiliklarni muhokama qilish va o‘z fikrini aytish uchun xavfsiz vaziyatlar tashkil etilishi mumkin.

Quyidagi jadval nazariy manbalar asosida ishlab chiqilgan amaliy tasnif bo‘lib, psixometrik jihatdan standartlashtirilgan test hisoblanmaydi. U pedagogga bolaning kundalik xatti-harakatlarini jazolash yoki yarliqlash uchun emas, o‘sish nuqtalarini kuzatish uchun xizmat qilishi lozim.

1-jadval. Moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘nalishlari va kuzatish belgilari

Ko‘nikma yo‘nalishi	Pedagogik faoliyat namunasi	Kuzatilishi mumkin bo‘lgan belgi
Emotsional o‘zini boshqarish	Hissiyotni nomlash; tanaffus qilish; nafasni tinchlantirish	Holatini so‘z bilan ifodalaydi; yordam so‘rashga urinadi
Muloqotga kirishish	Juftlik suhbati; tanishuv o‘yini; navbat bilan so‘zlash	Salomlashadi; suhbatga qo‘shilish usulini topadi
Hamkorlik va kelishuv	Kichik guruh vazifasi; rollarni taqsimlash	Tinglaydi; vazifani bo‘lishadi; kelishmovchilikda taklif aytadi
Muhitda mustaqil harakat	Kun tartibi xaritasi; xavfsiz yo‘nalishni ko‘rsatish	Qoidalarni tushuntiradi; kerakli shaxsni topib murojaat qiladi
Mansublik va ishonch	Sinf kelishuvlari; qadrlash aylanasi; oila bilan muloqot	O‘z fikrini bildirishga intiladi; jamoada o‘rni borligini his qiladi

Mavjud ilmiy natijalar ushbu yondashuvning ehtimoliy ahamiyatini qo‘llab-quvvatlaydi. J. Durlakning 2011 yilgi tahlilida 213 ta maktabga asoslangan ijtimoiy-emotsional ta’lim dasturi va jami 270 034 nafar o‘quvchi qamrab olingan. Nazorat sharoiti bilan solishtirilganda dastur ishtirokchilarida ijtimoiy-emotsional ko‘nikma, munosabat va xulq-atvorga oid ijobiy farqlar, o‘quv natijalarida esa o‘rtacha 11 pertsentil punktlik ustunlik qayd etilgan [4, 405]. Bu ko‘rsatkich baholar 11 foizga oshganini bildirmaydi; u o‘quv natijalari taqsimotidagi nisbiy siljishdir. R. Teylor va hammualliflarning 2017 yilgi metatahlili 82 ta dastur doirasida 97 406 nafar o‘quvchining keyingi natijalarini ko‘rib chiqqan. Dastur yakunlanganidan keyingi 6 oydan 18 yilgacha bo‘lgan kuzatuvlarda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar va farovonlik ko‘rsatkichlarida ijobiy farqlar aniqlangan [5,1156]. Shu bilan birga, tadqiqotlarning yosh, joy va tashkil etish shartlariga ko‘ra farqlanishi har bir sinfda aynan shunday natija kafolatlanishini anglatmaydi.

2-jadval. Nashr etilgan tadqiqotlarda qayd etilgan natijalarning qiyosiy ko‘rinishi

Manba	Qamrov	E’lon qilingan asosiy natija
Durlak va boshq., 2011	213 dastur; 270 034 o‘quvchi	Ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar va o‘quv ko‘rsatkichlarida ijobiy farq; o‘quv natijasida 11 pertsentil punkt
Taylor va boshq., 2017	82 dastur; 97 406 o‘quvchi	Dasturdan keyingi kuzatuvlarda ko‘nikmalar, munosabat va farovonlikda ijobiy natijalar

Bu ikki metatahlil bir xil dasturlar yoki bir xil bolalar to‘plamini anglatmaydi. Ularning raqamlarini qo‘shib, yagona yangi tanlanma sifatida taqdim etish mumkin emas. Qolaversa, mazkur ishlar umumiy ijtimoiy-emotsional ta’limga bag‘ishlangan; ular bevosita ushbu maqolada tavsiya etilayotgan barcha mashqlar samarasini o‘lchamagan. Shu sababli natijalar amaliy tavsiyalar uchun ilmiy asos hisoblanadi, lekin taklif etilgan mahalliy modelning tayyor isboti o‘rnini bosmaydi.

Nazariy sintez natijasida ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlashning to‘rt bosqichi ajratildi. Birinchi bosqichda pedagog bola bilan ishonchli aloqa o‘rnatib, uning kuchli tomonlari, yordamga ehtiyoji va kundalik vaziyatlarini o‘rganadi. Ikkinchi bosqichda guruhda ochiq va adolatli qoidalar shakllantiriladi. Uchinchi bosqichda ko‘nikmalar jonli vaziyatlarda mashq qilinadi. To‘rtinchi bosqichda olingan o‘zgarishlar kuzatilib, bolaning fikri va oila mulohazasiga tayanib keyingi qadam tanlanadi.

1-sxema. Bolaning ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlashning bosqichli modeli

1. EHTIYOJNI ANGLASH • suhbat, kuzatish, oila bilan hamkorlik
↓
2. XAVFSIZ MUHIT • qabul qilish, aniq qoidalar, tengdoshlar yordami
↓
3. AMALIY MASHQ • rolli o‘yin, hamkorlik, hissiyotni ifodalash
↓
4. QAYTA ALOQA • dinamik kuzatuv, bola fikri, rejani moslashtirish

Modelning muhim xususiyati uning qaytuvchanligidir: biror bola bilan ishlashda «uchinchi bosqichga o‘tilgan» degan gap avvalgi qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj qolmadi, degani emas. Yangi vaziyat yoki stress tufayli bola yana ishonchli munosabat va aniq tartibga tayanishi mumkin. O‘qituvchi yordamni asta-sekin qisqartirar ekan, bolaning mustaqilligi ortishiga e’tibor qaratadi.

Moslashuvni baholashda bir martagi tekshiruv o‘rniga bir necha vaziyatdagi kuzatuv ma’qul. Masalan, bolaning juftlikda o‘ynashi, guruh muhokamasida fikr bildirishi va qiyin topshiriqda yordam so‘rashi alohida qayd etiladi. «Uyalchan», «muammoli» kabi yorliqlar o‘rniga «birinchi haftada juftlikda suhbatni boshlamadi, keyingi haftada ikki marta savol berdi» singari voqea tavsifi yoziladi. Bu yondashuv bolaning qadr-qimmatini saqlaydi va qarorlarni aniqroq qiladi.

Maqsadga muvofiq ravishda uch darajali sifat bahosi qo‘llanishi mumkin: ko‘nikma hozircha ko‘proq ko‘mak bilan namoyon bo‘ladi; qisman ko‘mak bilan namoyon bo‘ladi; turli vaziyatlarda nisbatan mustaqil qo‘llanadi. Bunday shakl muallifning amaliy taklifi bo‘lib, standartlashtirilgan diagnostika yoki klinik xulosa sifatida ishlatilmaydi. Ayniqsa, nutq rivojlanishi, eshitish, harakatlanish yoki sensor ehtiyojlarda farq bo‘lsa, kuzatish usuli bola imkoniyatiga moslashtirilishi kerak.

Oila bilan hamkorlikni alohida tadbirga aylantirib qo‘yish samarani cheklaydi. Pedagog ota-onaga faqat kamchiliklar ro‘yxatini emas, bolaning muvaffaqiyatli qadamlarini ham

yetkazishi zarur. Uy va ta’lim muassasasidagi talablar o‘rtasidagi keskin ziddiyatni yumshatish, bir xil iboralardan foydalanish va bolaga tanish tartiblar yaratish foydali bo‘lishi mumkin. Biroq oila sharoiti haqida shoshilinch xulosa chiqarish, shaxsiy ma’lumotni ommaga tarqatish yoki aybdor izlash ijtimoiy-pedagogik yordamning maqsadiga zid.

Moslashuv qiyinchiligini qo‘rqitish yoki jazolash bilan bartaraf etish tezkor tuyulishi mumkin, ammo bu usul ishonchli aloqani zaiflashtiradi. Ta’lim muhitida kamsitish, tengdoshlar tomonidan chetlashtirish yoki zo‘ravonlik belgilari kuzatilsa, masala faqat bolaning «kommunikatsiya ko‘nikmasi» doirasida qoldirilmasligi lozim. O‘zbekistonning bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish haqidagi qonunida bulling va bolaning asosiy ehtiyojlari ta’riflangan [9,3]. Pedagog muassasaning vakolatli mutaxassislari bilan birgalikda xavfsizlikni ta’minlash yo‘lidan borishi kerak.

Ijtimoiy pedagog, sinf rahbari, psixolog va ota-ona o‘rtasida vazifalarni aniq taqsimlash ham zarur. Ijtimoiy pedagog bolaga tashqi resurslar va hamkorlik imkoniyatlarini topishga ko‘maklashadi; o‘qituvchi kundalik muloqot muhitini tashkil etadi; psixolog esa o‘z kasbiy vakolati doirasida chuqurroq baholash zarurligini aniqlaydi. Vakolatlar aralashib ketmasligi, bolaga beriladigan yordam esa parchalanmasligi kerak.

Xalqaro natijalarni O‘zbekiston sharoitiga ko‘chirishda til, oilaviy munosabat, sinf hajmi, pedagog yuklamasi va mahalliy jamoa xususiyatlari hisobga olinishi shart. OECDning 2023 yilgi xalqaro o‘rganishiga asoslangan hisobotda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar bir necha o‘zaro bog‘liq sohada tahlil qilingan [8, 1]. Bu yondashuv moslashuvni birgina «ochiq muloqot» ko‘rsatkichiga keltirib qo‘ymaslik lozimligini yana bir bor eslatadi.

Metodik jihatdan ahamiyatli yana bir masala - vaqt. Yangicha odatlar qisqa suhbatdan so‘ng darhol barqarorlashmaydi. O‘qituvchi dastlab namuna ko‘rsatishi, keyin mashq uchun imkoniyat berishi va muvaffaqiyatli urinishni aniq so‘zlar bilan mustahkamlashi mumkin: «Sen navbatingni kutding», «Yordam kerakligini aytding», «O‘rtog‘ingning taklifini tinglading». Bunday fikr-mulohaza «yaxshi bola» degan umumiy bahodan ko‘ra qaysi xatti-harakat foydali bo‘lganini tushunarliroq ko‘rsatadi.

Muhokamaning asosiy xulosasi shundaki, ijtimoiy moslashuv ta’lim tizimining faqat kirish davriga oid vazifasi emas. U o‘quv jarayoni davomida yangilanadigan kompetentsiyalar majmuidir. Bolaning mustaqilligi va munosabat qurish imkoniyati ortgan sari pedagogik qo‘llab-quvvatlash shakli ham o‘zgarishi kerak. Moslashuv jarayoni muvaffaqiyatli kechishi uchun bolaning harakatlari bilan bir qatorda muhitning qay darajada qulay va inklyuziv ekani ham muntazam qayta ko‘rib chiqiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun moslashuv ko‘nikmalarining asosiy mashq maydoni o‘yin va kundalik turmush vaziyatlaridir. Masalan, o‘yinchoqni navbat bilan ishlatish, o‘zi tanlagan mashg‘ulotni tushuntirish yoki yangi sherikni o‘yinga taklif qilish orqali ijtimoiy qoidalar tabiiy ravishda o‘zlashtiriladi. Bunda katta insonning vazifasi barcha harakatni bola o‘rniga bajarish emas, kerakli paytda namoyish yoki ishora bilan ko‘mak

berishdir. Moslashishga qiynalayotgan bola uchun kichik guruhdan boshlash katta jamoa oldida darhol chiqish talabidan maqbulroq bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida esa ijtimoiy rollar va akademik vazifalar o‘zaro bog‘lanadi. Guruh topshirig‘ida o‘z vazifasini bajarish, hamkoriga savol berish, xatoni tan olish va muammoni tinch muhokama qilish bir vaqtning o‘zida ham o‘qish, ham moslashuvga xizmat qiladi. Pedagog vazifani murakkablashtirishdan oldin ko‘nikma qanday bajarilishini aniq ko‘rsatsa, bolalar uchun kutilgan natija tushunarli bo‘ladi. Bu usul o‘qituvchidan alohida uzun mashg‘ulot emas, mavjud darsning qisqa qismini maqsadli tashkil etishni talab qilishi mumkin.

O‘smirlikka yaqin yoshda tengdoshlarning fikri va shaxsiy mustaqillik ahamiyati kuchayadi. Shuning uchun kattalar tomonidan oldindan belgilab qo‘yilgan barcha yechimni qabul qilishni talab etish o‘rniga umumiy kelishuvlarni birgalikda ishlab chiqish, bahs madaniyatini mashq qilish va mas’uliyatli tanlov uchun imkoniyat yaratish maqsadga muvofiq. Biroq bolaga tanlov berish unga qo‘llab-quvvatlashsiz barcha oqibatni yuklash degani emas. Katta inson himoyalovchi chegaralarni saqlagan holda qaror qabul qilish jarayonini tushuntirishi muhim.

Individual farqlar ham hisobga olinishi kerak. O‘quvchi muloqotda ona tilidan boshqa tildan foydalansa, tilga oid qiyinchilik ijtimoiy qo‘shilishni sekinlashtirishi mumkin. Nutqiy yoki sensor ehtiyojlari mavjud bolalarda esa og‘zaki javob yagona ishtirok shakli bo‘lmasligi lozim: rasmli ko‘rsatma, ishora, yozma tanlov yoki juftlik yordami kabi muqobil usullar qo‘llanadi. Bunda imkoniyatga moslashtirish talabni mutlaqo bekor qilish emas, maqsadga yetishning adolatli yo‘lini topishdir. Inklyuziv muhit g‘oyasi ham shu tamoyilga tayanadi [7, 1].

Muassasa sharoitida qo‘llab-quvvatlash uch qatlamda tashkil qilinishi mumkin. Birinchi qatlam - barcha bolalar uchun xavfsiz muloqot, izchil qoidalar va ijtimoiy-emotsional mashqlar. Ikkinchi qatlam - ayrim vaziyatlarda qo‘shimcha ko‘makka ehtiyoj sezgan bolalar bilan kichik guruh yoki qisqa individual suhbat. Uchinchi qatlam - muammo davomli, keskin yoki xavfsizlikka daxldor bo‘lsa, tegishli mutaxassislarga yo‘naltirish va muvofiqlashtirilgan yordam. Bu tasnif amaliyotni rejalashtirishga qaratilgan taklif bo‘lib, tibbiy tashxis qo‘yish algoritmi emas.

Tavsiyalarning amalga oshishini baholash uchun pedagog oldindan juda ko‘p ko‘rsatkich tanlab olmasligi ma’qul. Masalan, dastlabki to‘rt haftada «suhbatni boshlash», «o‘yin qoidasini tushuntirish» va «yordam so‘rash» kabi uchta aniq harakat kuzatilishi mumkin. Keyin ularning takrorlanish sharoiti va bolaning hissiy munosabati tahlil etiladi. Bolada ishonch ortayotgan bo‘lsa-da, biror haftada pasayish qayd etilishi ehtimol; bunday o‘zgarishni muvaffaqiyatsizlik deb emas, vaziyatga bog‘liq signal deb qarash lozim. Eng muhimi, kuzatuv natijalari bolaning huquqlari va shaxsiy ma’lumotlarini muhofaza qilgan holda saqlanadi.

Muassasa rahbariyati ham ushbu jarayonda faqat nazoratchi emas, resurs yaratuvchi vazifasini bajaradi. Pedagoglarda umumiy tushuncha bo‘lmasa, bir xil xatti-harakat turli xonada turlicha baholanadi. Shuning uchun ishchi uchrashuvlarda moslashuvning ma’nosi, qiyin vaziyatlarda qo‘llanadigan iboralar va bolani tegishli xizmatga yo‘naltirish chegaralari muhokama qilinishini tavsiya etish mumkin. Bunday kelishuv bola uchun muhitning taxmin qilinadiganligini oshiradi. Shu bilan birga, bolalarga bir xil mashqni majburiy tatbiq etish o‘rniga, pedagogga vaziyatga mos usul tanlash huquqi qoldirilishi lozim. O‘qituvchining ish yuklamasi, guruhdagi bolalar soni va qo‘shimcha mutaxassislar mavjudligi real rejalashtirishning muhim shartidir.

Amaliy baholash natijalarini talqin etishda yana bir nozik farq bor. Bola o‘qituvchi oldida to‘g‘ri javob qaytarishi ko‘nikmani mustaqil o‘zlashtirganini har doim anglatmaydi. Uni erkin o‘yinda, kutilmagan muloqotda va o‘zini noqulay his qilgan vaziyatda ham kuzatish talab etiladi. Bunda etik ehtiyotkorlik birinchi o‘rinda turadi: bolani sun’iy stressga solib «sinash» maqbul usul emas. Tabiiy, xavfsiz vaziyatlardan olingan kuzatuvlar va bolaning o‘z fikri pedagogik rejani yangilash uchun yetarlicha mazmunli ma’lumot berishi mumkin.

Ko‘nikmalarni o‘rgatish jarayonida bolaning o‘zi ham faol ishtirokchi sifatida ko‘riladi. «Qachon o‘zingni xotirjam his qilasan?», «Qiyinchilik bo‘lsa kimga murojaat qilasan?» kabi sodda savollar ko‘pincha kattalarning taxminini to‘ldiradi. Har bir bolaning javobi og‘zaki bo‘lishi shart emas; kichik yoshdagilar rasm, belgilar yoki harakat orqali ham munosabatini bildirishi mumkin. Shu tarzda bolaning moslashuvini baholash uning ishtirokisiz o‘tkaziladigan tekshiruvdan birgalikda ma’no izlash jarayoniga aylanadi.

Xulosa. Nazariy tahlil ijtimoiy-pedagogik faoliyatda moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirishni o‘zaro bog‘liq, bosqichli va muhitga sezgir jarayon sifatida tushunish zarurligini ko‘rsatdi. Bunda hissiyotni anglash, munosabatga kirishish, hamkorlik, yordamdan foydalanish va mustaqil qaror qabul qilish bir-biridan ajralgan maqsadlar emas. Ular bolaning kundalik tajribasida birgalikda rivojlanadi.

Birinchi amaliy tavsiya - yangi jamoaga kirgan bolalarni faqat tashqi faolligiga qarab baholamasdan, xavfsizlik, mansublik va yordam so‘rash imkoniyatini kuzatish. Ikkinchisi - har hafta qisqa, oldindan rejalashtirilgan jamoaviy mashqlar orqali ko‘nikmalarni hayotga bog‘lash. Uchinchisi - oila, pedagog va zaruratga ko‘ra psixolog o‘rtasida uzluksiz, biroq bola huquqlarini hurmat qiladigan muloqotni yo‘lga qo‘yish. To‘rtinchi tavsiya - kuzatuvlarni bolaning shaxsiga baho berishdan ajratish: qaysi sharoitda, qanday ko‘mak bilan va qanday harakat sodir bo‘lgani qayd etilishi maqsadga muvofiq. Beshinchisi - taklif etilgan bosqichli modelni turli yosh, ta’lim tili va muassasa shartlarida mahalliy pilot loyihalar orqali tekshirib borish. Keyingi empirik tadqiqotlarda ishtirokchilar soni, tanlash tartibi, baholash vositalari va axloqiy rozilik talablari ochiq ko‘rsatilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes / ed. M. Cole et al. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. - 159 p. - B. 86.

2. Deci, E. L., Ryan, R. M. The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior // Psychological Inquiry. - 2000. - Vol. 11, No. 4. - P. 227–268. - DOI: 10.1207/S15327965PLI110401.

3. Masten, A. S. Ordinary Magic: Resilience Processes in Development // American Psychologist. - 2001. - Vol. 56, No. 3. - P. 227–238. - DOI: 10.1037/0003-066X.56.3.227.

4. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., Schellinger, K. B. The Impact of Enhancing Students’ Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions // Child Development. - 2011. - Vol. 82, No. 1. - P. 405–432. - DOI: 10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x.

5. Taylor, R. D., Oberle, E., Durlak, J. A., Weissberg, R. P. Promoting Positive Youth Development Through School-Based Social and Emotional Learning Interventions: A Meta-Analysis of Follow-Up Effects // Child Development. - 2017. - Vol. 88, No. 4. - P. 1156–1171. - DOI: 10.1111/cdev.12864.

6. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). CASEL’s SEL Framework: What Are the Core Competence Areas and Where Are They Promoted? - Chicago: CASEL, 2020. - URL: https://casel.org/casel-sel-framework-11-2020/ (murojaat sanasi: 21.10.2026).

7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education - All Means All. -Paris: UNESCO, 2020. -URL: https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/2020-inclusion-and-education-all-means-all (murojaat sanasi: 21.10.2026).

8. OECD. Social and Emotional Skills for Better Lives: Findings from the OECD Survey on Social and Emotional Skills 2023. - Paris: OECD Publishing, 2024. - 158 p. - DOI: 10.1787/35ca7b7c-en.

9. O‘zbekiston Respublikasining 2024 yil 14 noyabrdagi O‘RQ–996-son «Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonuni. -3-modda. -URL: https://lex.uz/uz/acts/-7219502.